

Anna Lebet-Minakowska
Muzeum Książąt Czartoryskich/Muzeum Narodowe w Krakowie
ORCID: 0000-0003-4991-0542

Z DZIECIŃSTWA W DOROSŁOŚĆ. AKCESORIA ZWIĄZANE Z „CYKLEM ŻYCIA” DZIECKA ŻYDOWSKIEGO W ŚWIETLE ZBIORÓW MUZEUM NARODOWEGO W KRAKOWIE

Przepisy religijne porządkują każdą chwilę życia ortodoksyjnego Żyda i Żydówki, począwszy od chwili narodzin aż do śmierci. Dawniej z narodzinami dziecka wiązały się pewne niepokoje, które możemy prześledzić w zwyczajach rytualnych i ludowych. Pewne z nich, „magiczne”, rabini starali się wypenić, zaś w sprawie innych nie interweniowali, zakładając, że nie szkodzą, a całkowite pozbycie się ich z obyczajowości ludowej byłoby bardzo ciężkie i nieefektywne.

Tak więc, gdy kobieta miała rodzić, otwierano w domu drzwi, szuflady i szkatułki, aby łatwiej otworzyło się jej łono i poród był mniej bolesny. Obawiano się złych mocy, a szczególnie Lilit – demona w postaci uskrzydłonej kobiety z długimi włosami, partnerki Samaela, pierwszej żony Adama, która z zastępem pomniejszych demonów czyhała na to, aby wyrządzić dziecku i położnicy krzywdę¹. Położnicę, za ogólnym przyzwoleniem, otaczały więc rzędy amuletów, które miały za zadanie chronić ją i dziecko przed „dostępem złego”. Amulety, odbijane z płyt drzeworytniczych lub metalowych były rozpowszechniane i sprzedawane na jarmarkach przez obwoźnych sprzedawców.

Jeden z takich amuletów znajduje się w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie². Umieszczony na nim napis miał „zaklinać” Lilit razem z całym jej orszakiem złych demonów, które miały towarzyszyć jej w szkodzeniu dziecku i położnicy. Wspomniany w tekście amuletu prorok Eliasza został wezwany na pomoc i obronę, a dzięki rozpoznaniu demonów, poprzez wymienienie ich z imienia można było w znaczny sposób osłabić ich moc. Odwołanie się do pomocy Boga dawało gwarancję bezpieczeństwa. Zgodnie z zapisem w Biblii, za przyczynę cierpień rodzenia uznawano klątwę rzuconą na Ewę podczas wypędzenia pierw-

¹ R. Lilientalowa, *Dziecko żydowskie*, Kraków 1927, s. 14 i nn.

² Amulet dla położnicy, Nitra, 1832, Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. MNK IV-M-2116. M. Paś, S. Odrzywolska 2018, s. 187–188. Aneks 1.

szych ludzi z Ogrodu Eden³. Judaizm nie uznaje pojęcia grzechu pierworodnego⁴. Rabini natomiast wskazywali inny powód cierpienia i śmierci przy porodzie, miało nim być zachowanie kobiety, która nie spełniała trzech ważnych micwot specjalnie dla niej przeznaczonych: powstrzymania się od współżycia w czasie menstruacji, składania kapłanowi daru z ciasta oraz zapalania świec szabatowych.

Według prawa żydowskiego, życie zaczyna się w chwili narodzin, ale od samego początku istnieje wyraźne rozróżnienie pomiędzy rytuałami towarzyszącymi narodzinom chłopca a przyjściem na świat dziewczynki. Każde dziecko jest źródłem radości rodziców, ale najbardziej pożądane są narodziny potomka męskiego, dlatego też z jego narodzinami związane jest więcej rytuałów. Dawniej w dniu przyjścia na świat córki sadzono sosnę, która w dniu jej ślubu była użyta do sporządzenia drzewców do baldachimu ślubnego⁵. Dopiero w wieku XIX pod wpływem prądów feministycznych pojawiły się pewne obyczaje „powitalne” po narodzinach dziewczynki, choćby uroczyste nadanie imienia w synagodze. Zwyczajowo też ojciec nowo narodzonego dziecka wzywany jest do czytania w synagodze Tory.

Z narodzinami syna wiązany jest oczywiście obrzęd obrzezania, jeden z najbardziej znanych i powszechnie kojarzonych z judaizmem. W zależności od społeczności i gminy żydowskiej samemu obrzędowi towarzyszą różne rytuały, zazwyczaj jednak ma rozbudowaną formę i bardzo uroczysty charakter. Obowiązujący w judaizmie nakaz obrzezania (*brit mila*) został dany Żydom bezpośrednio przez Boga, opisany w Biblii, jest jednym z najważniejszych nakazów obowiązujących Żydów⁶. Pierwszym mężczyzną, który dopełnił tego nakazu, był Abraham, od tej pory obowiązuje on wszystkich mężczyzn. Ojciec jest zobowiązany dopełnić go wobec syna ósmego dnia po jego narodzinach, a gdyby zaniedbał to, chłopiec jest zobowiązany poddać się obrzezaniu, gdy tylko stanie się pełnoletni. Obrzezanie jest aktem religijnym, zabiegiem chirurgicznym, polegającym na usunięciu napletka. Czynność sprawuje mohel – osoba ciesząca się w społeczeństwie powszechnym szacunkiem, pobożna, praktykująca, znająca prawo żydowskie i techniki chirurgiczne.

W pewnych społecznościach uroczystości związane z obrzezaniem rozpoczynają się już wieczorem, przed szabatem poprzedzającym dzień obrzezania, rodzice chłopca przygotowują wówczas w domu mały bankiet zwany *szalom zachar* (pokój mężczyźnie), w którym uczestniczą wyłącznie mężczyźni. Tradycyjnym poczęstunkiem są cienkie, słodkie placki smażone na oleju, zwane *zucher-*

³ *Tora Pardes Lauder*. Księga pierwsza. Bereszit (Rdz.) 3, 16.

⁴ Według zasad judaizmu, dziecko rodzi się całkowicie wolne od grzechu pierworodnego, co wyraża modlitwa: *Boże, dusza, którą mnie obdarowałeś, jest czysta. Ty stworzyłeś ją, Ty kształtowałeś ją, Ty tchnąłeś ją we mnie.*

⁵ R. Lillientalowa, *Dziecko*, s. 15.

⁶ *Tora Pardes Lauder*. Księga pierwsza. Bereszit (Rdz.) 17,10-14; *Tora Pardes Lauder*. Księga trzecia. Wajikra (Kpł.) 12, 3.

kichlech. Po zakończeniu posiłku mężczyźni modlą się w pokoju połoźnicy. Noc przed dniem obrzezania uważana jest za najbezpieczniejszą dla chłopca, w tzw. „noc czuwania” mężczyźni znów modlą się i uczują, rodzice goszczą ich wodką i piwem, a głównym posiłkiem jest groch lub bób⁷. Tego dnia mohel ogląda i bada dziecko, sprawdza czy nie jest chore i wystarczająco mocne, aby dokonać obrzezania. Dzień, w którym ma być dokonany obrzęd, obchodzony jest prawie jak dzień ślubu (chłopca, podobnie jak narzeczonego, nazywa się *chatan* – oblubieniec), w domu zapalane są świece, jak przed znacznym świętem, rodzice nie pracują, ojciec pości od rana aż do momentu obrzezania⁸.

Obrzęd zazwyczaj dokonywany jest rano, aby dziecko jak najszybciej włączyć w społeczność żydowską. Specjalnie przygotowane do obrzezania dziecko przynoszą dwie wybrane przez rodziców osoby: kobieta i mężczyzna – kum (jid. *kwater*) i kuma (jid. *kwaterin*), zazwyczaj są to narzeczeni lub ojciec z córką, matka z synem czy brat z siostrą. Często o wniesienie syna proszono małżeństwo bezdzietne, wierząc, że udział takiej pary będzie *segulą*, czyli aktem magicznym sprzyjającym prokreacji. Zebrani wnoszonego chłopca witają okrzykiem: *Baruch haba* (hebr. Błogosławiony wchodzący), słowami tymi witają też proroka Eliasza, który w tym samym momencie, „duchowo” wchodzi do pokoju, aby uczestniczyć w obrzędzie, przygotowany jest dla niego specjalny fotel, zwany „tronem Eliasza”⁹. Chłopca kładą na kolana *sandaka*, wówczas wymawia się błogosławieństwo: „Błogosławiony jesteś Panie, Królu Wszechświata, który uświęciłeś nas swoimi przykazaniami i nakazałeś nam obrzezanie”, a mohel dokonuje obrzędu, który składa się z trzech czynności: *mila*, *perija* i *mecica*¹⁰.

Mohel przystępujący do obrzezania zazwyczaj ma ze sobą specjalny zestaw narzędzi, składający się z przedmiotu w formie liry, którym chwyta napletek, noża – najważniejszego instrumentu, którym obcina napletek (*mila*), pojemnika z winem i rurki, którą odsysa krew (*mecica*). Pod koniec dają dziecku do ust kroplę słodkiego wina i odmawiają błogosławieństwo. Podczas obrzędu nadawane jest dziecku imię, odtąd tym imieniem będą go wzywać do czytania Pisma w synagodze, ono znajdzie się na *ketubie*¹¹ i *gecie*¹². Hebrajskie imię chłopca, składa się z trzech słów: imię dziecka – *ben*¹³ – imię ojca.

⁷ R. Lillientalowa, *Dziecko*, s. 16 i nn.

⁸ Oblubieniec krwi przez obrzezanie. *Tora Pardes Lauder*. Księga druga. Szemot (Wj) 4, 26.

⁹ Mohel, kładąc chłopca „tronie Eliasza”, mówi: „Oto krzesło Eliasza, aby był wspomniany ku dobru! Pomocy Twojej wyglądam, o Wikuisty! Przykazanie Twoje spełniłem, Eljaszu, aniele przymierza! Oto masz przed sobą, co twoje, stań po prawicy mojej i wesprzyj mnie...”.

¹⁰ R. Lillientalowa, dz. cyt., s. 16 i nn.

¹¹ Ketuba – kontrakt małżeński spisany przed ślubem i podpisany przez przyszłych małżonków, zawiera między innymi informacje o posagu panny młodej i rekompensacie, która mąż jej wypłaci na wypadek rozwodu.

¹² Get – list rozwodowy.

¹³ Ben, hebr. syn.

Jak wspomniano powyżej, nóż jest jednym z najważniejszych akcesoriów używanych podczas świętej ceremonii obrzezania. Przedmiot ten, ma specyficzny wygląd i formę, używany jest wyłącznie do celów liturgicznego obrzezania chłopca. Zazwyczaj ma on podwójne, łopatkowate, wydłużone ostrze osadzone w dekoracyjnej rękojeści z półszlachetnego kamienia, metalowej lub drewna, zazwyczaj rzeźbionej i bogato zdobionej. Nóż przechowywany jest przez mohela w specjalnie dopasowanej kasecie lub pojemniku, który chroni go przed uszkodzeniem. Zwłaszcza zabezpieczone jest jego ostrze, które musi być wyjątkowo gładkie, bez żadnych szerb i ubytków, bardzo ostre.

W zbiorach Muzeum Narodowego znajduje się kilka takich noży. Najcenniejszy i najstarszy z nich pochodzi z 2 połowy XVII wieku¹⁴. Wyposażony jest w rękojeść zakończoną pięknie rzeźbioną hermą z głową Żyda w jarmulce. Na uchwycie umieszczone są rzeźbione w kości miniaturowe sceny: Adam i Ewa w Rajskim Ogrodzie, Mojżesz odbierający tablice przykazań na górze Synaj, scena obrzezania i Ofiara Izaaka. Nóż umieszczony jest w drewnianej kasecie w formie wydłużonego prostokąta, z pokrywą na zawiasach, zamykaną na dwa haczyki. Wewnątrz skrzynek jest pomalowana czerwoną ochrą, a wieko pokryte srebrną blaszką, wycinaną i rytą we wzory roślinne, centralnie, w owalu, znajduje się scena obrzezania.

Drugi nóż z XVIII wieku, z rękojeścią z chalcedonu, również umieszczony jest w drewnianej kasecie wyłożonej aksamitem, z wieczkiem zamykanym na haczyki, pokrytej czarną, malowaną skórą¹⁵. Nóż z 1 połowy wieku XIX wyposażony jest w trzonek pokryty srebrną, częściowo złożoną blachą dekorowany filigranem i niellem¹⁶. Futerał obity na zewnątrz skórą, wewnątrz wyłożony jest czarnym aksamitem. Na rękojeści noża umieszczony jest tekst błogosławieństwa wypowiedzianego przez mohela podczas obrzezania: „Błogosławiony jesteś Panie Boże, Królu Wszechświata, który uświęciłeś nas swoimi przykazaniami i nakazałeś nam obrzezanie”.

Pierworodnych chłopców po trzydziestu dniach od narodzenia czeka jeszcze jeden rytuał, obrządek wykupienia ze służby kapłańskiej – *pidyon ha-ben*¹⁷. Zgodnie z nakazem Pisma, chłopiec urodzony jako pierwsze dziecko powinien poświęcić się kapłaństwu, dlatego poprzez symboliczne jego wykupienie to powołanie zostanie przeniesione na kohena. Kolejnym tradycyjnym, symbolicznym rytuałem, dotyczącym wyłącznie chłopca, są postrzyżyny. Do czasu ukończenia przez niego trzeciego roku życia nie obcina mu się włosów, dopiero w trzecim roku życia uroczyste dokonuje się ich obcięcia, zostawiając tylko pasemka po bokach, jako zapowiedź przyszłych „pejsów”. Zazwyczaj obrzędowi towarzyszy

¹⁴ MNK IV-M-573/ab, M. Paś, S. Odrzywolska 2018, s. 188–189. Aneks 2.

¹⁵ MNK -IV-Z-1314/1-2, M. Paś, S. Odrzywolska 2018, s. 189. Aneks 3.

¹⁶ MNK-IV-Z-1313/ab, M. Paś, S. Odrzywolska 2018, s. 189–190. Aneks 4.

¹⁷ Opisany w Biblii, *Tora Pardes Lauder*. Księga czwarta. Bemidbar (Lb) 8, 15–16.

huczna zabawa, którą organizują rodzice dziecka, połączona z poczęstunkiem, tańcami i pićm wina.

W niektórych społecznościach od tego momentu zaczyna się już uczyć chłopca zasad wiary i przykazań religijnych i przystosowuje do noszenia religijnego ubioru: jarmułki¹⁸ i małego tałesu¹⁹. W zależności od zwyczajów w gminie żydowskiej, chłopiec od szóstego lub siódmego roku życia rozpoczyna edukację religijną w chederze. Po wprowadzeniu obowiązku nauczania dzieci żydowskie uczęszczały do polskiej szkoły powszechnej, ale uczyły się dodatkowo języka hebrajskiego. W zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie znajduje się kilka podręczników do nauki, w wersjach polsko-hebrajskich w tym podręcznik do nauki czytania²⁰ i *Elementarz polsko-hebrajski*²¹.

Wszelkie wspomniane powyżej obrzędy nie dotyczą dziewczynki, narodzinom dziecka płci żeńskiej towarzyszy jedynie rytuał „powitania” w synagodze, w pierwszy szabat po jej narodzinach ojca wzywa się do czytania Tory, a dziecku nadawane jest uroczyste imię. Hebrajskie imię żeńskie również tworzą trzy słowa: imię dziecka – bat²² – imię ojca. Jeżeli dziecko jest z rodziny kohena, dodawany jest przyrostek *ha Kohen*, a gdy ze szczepu Lewiego, do imienia dodaje się *ha Lewi*. Dziewczynki nie uczęszczały do chederu, ale od najmłodszych lat przygotowywano je do roli żony i matki, gospodyni domu, której obowiązkiem było prowadzić koszerną kuchnię i opiekować się dziećmi. Kilkuletnie dzieci odseparowywano od siebie, od tej pory dziewczynki mieszkwały w „kobiecej”, a chłopcy w „męskiej” części domu. Dzieci różnił także strój, zgodnie z zasadą skromności – *cnijut*, dziewczynka nosiła już ubiory całkowicie okrywające ciało, a na głowę zakładano jej czepek²³.

Takie dziecięce, żydowskie czepki znajdują się w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie. Jeden z nich, uszyty z białego atłasu, jest bogato haftowany srebrną nicią, bajorkiem i cekinami, w geometryczne i roślinne wzory²⁴. Drugi z nich, także niewielkich rozmiarów, uszyty jest ze skrawków różnych wzorzystych tkanin, haftowany i aplikowany koronką z metalowych nici, dekoruje go umieszczony w tylnej części pasmanteryjny chwost z metalowej sprężynki – bajorka²⁵.

¹⁸ M. Sieramska, hasło: jarmułka, [w:] *Polski słownik judaistyczny*, dz. cyt., t. 1, s. 662.

¹⁹ S. P. De Vries, *Obrzędy i symbole Żydów*, tłum. A. Borowski, Kraków 1999, s. 82 i nn.; M. Sieramska, hasło: *tales*, [w:] *Polski słownik judaistyczny*, t. 2, s. 690–691.

²⁰ *Nauka czytania i modlitewnik dla dzieci szkolnej*, Kraków 1889, nr inw. MNK IV-V-1476, Paś, Odrzywolska 2018, s. 385–386. Aneks 12.

²¹ *Alef-Beth. Elementarz posko-hebrajski dla dzieci Izraelskich*, Warszawa 1902, nr inw. MNK IV-V-1475, M. Paś, S. Odrzywolska 2018, s. 386. Aneks 13.

²² Bat – hebr. córka.

²³ M. Sieramska, hasło: *czepiec*, [w:] *Polski słownik judaistyczny*, t. 1, s. 307.

G. Frankel, *Notes on the costume of the Jewish woman in eastern Europe*, „Journal of Jewish Art” 7 (1980), s. 57.

²⁴ MNK IX/4210, A. Lebet-Minakowska 2008, s. 138. Aneks 6.

²⁵ MNK IX/4054, A. Lebet-Minakowska 2008, s. 136–137. Aneks 5.

W zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie znajduje się także dziecięca kamizelka, zapewne należąca do dziewczynki, uszyta z niebieskiej tkaniny jedwabnej we wzór sieciowy utworzony ze strzępiastych liści akantu, haftowana pajetkami, cekinami i bajorkiem, zapinana na guziczki i pętelki z jedwabnego sznureczka²⁶.

Kolejnym ważnym rytuałem w życiu chłopca jest bar micwa, obrzęd inicjacji, wejścia w dorosłe życie, uroczystość podkreślająca oficjalne przyjęcie obowiązków i uzyskanie praw do brania udziału w ważnych ceremoniach religijnych²⁷. Chłopiec staje się pełnoprawnym członkiem społeczności, nabiera praw do zawierania wiążących kontraktów, zeznawania przed sądami religijnymi, wstępowania w związek małżeński, a podczas modlitwy w synagodze wlicza się go do grupy mężczyzn zwanej *minjan*. Inicjacja odbywa się w synagodze wkrótce po trzynastych urodzinach, chłopiec wzywany jest do wygłoszenia błogosławieństwa przed tygodniowym czytaniem Tory w szabat. Obchodzący bar micwę, zazwyczaj wygłasza mowę tradycyjnie rozpoczynającą się od słów: „Dzisiaj jestem mężczyzną”. Natomiast ojciec chłopca recytuje błogosławieństwo, dziękując Bogu za zdjęcie z niego ciężaru odpowiedzialności za grzechy syna. Jako znak i przypomnienie swej odpowiedzialności chłopiec otrzymuje *tales* oraz *tefillin*. Oba przedmioty odgrywają bardzo ważną rolę w życiu religijnym dorosłego mężczyzny. *Talit*, zwany w języku jidysz *talesem*, jest najbardziej charakterystycznym elementem żydowskiego stroju modlitewnego. Jest to duży, prostokątny szal wykonany z jednorodnego materiału: wełny, lnu lub jedwabiu, zgodnie z zasadą *szatnez* – niełączenia ze sobą kilku gatunków przędzy do utkania jednego ubioru²⁸. Szal zdobity symbolicznymi pasami granatowymi (kolor pokolenia Judy) lub czarnymi, a w czterech rogach znajdowały się związane frędzle, zwane *cicit* (w jęz. jidysz *cycles*)²⁹. We frędzlach tych zapisane zostało Imię Boga, poprzez zastosowanie numerycznych odpowiedników liter. Aby zawiązać *cicit* przeciąga się przez otwór w rogu *talitu* cztery sznurki (symbol czterech liter Imienia Boga), z których jeden jest o wiele dłuższy, i wiąże się je w dwa supły. Następnie najdłuższy okręca się wokół pozostałych 10 razy (litera I), później znowu wiąże się dwa supły i wykonuje 5 okręceń (litera H), dwa supły i 6 okręceń (litera W), dwa supły i 5 okręceń (litera H) i na koniec ostatnie dwa supły. *Tales*, w którym bra-

²⁶ MNK IX/4194, A. Lebet-Minakowska 2008, s. 86–87. Aneks 14.

²⁷ R. Lilientalowa, *Dziecko*, s. 18 i nn.

²⁸ Zasada wywodzona z zapisów w Biblii: *Nie będziesz nosił ubrania utkanego z dwóch rodzajów nici. Tora Pardes Lauder*. Księga trzecia. Wajikra (Kpł) 19, 19; *Nie wdziejesz sukni utkanej naraz z wełny i lnu. Tora Pardes Lauder*. Księga piąta. Dewarim (Pwt) 22, 11.

²⁹ Rabin Solomon Ben Josef Ganzfried, *Kicur Szulchan Aruch*, tłum. E. Gordon, za: http://www.pardeslauder.pl/old/modlitwa/cicit_1.htm, III Różne. Cicit, Punkt 5; *Bramy Halachy. Religijne prawo żydowskie*, tłum. J. Białek, red. S. Pecaric, L. Koška, Kraków 2005, rozdz. 5, 14–17, s. 58–59, M. Sieramska, hasło: *cycles*, [w:] *Polski słownik judaistyczny*, t. 1, s. 302–303.

kuje choćby jednej z *cicit* jako niekoszerny i nie może być używany. Na środek tałesu zazwyczaj nałożona jest *atara*, dekoracyjny pas haftowanego materiału lub koronki srebrnej, złotej, czasem dekoracja z połączonych metalowych blaszek.

Trzynastoletni chłopiec, który staje się mężczyzną, otrzymuje też *talit katan* (mały talit) to rodzaj *tałesu* noszonego na co dzień, uszyty z prostokąta wełnianego lub lnianego materiału, z wycięciem pośrodku na głowę oraz z frędzlami *cicit* na rogach. *Talit katan* nosi pod ubraniem, tak, aby widoczne były frędzle *cicit*.

W zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie znajdują się aż trzy duże tałesy modlitwne. Dwa wełniane³⁰ i jeden jedwabny³¹, przy czym jeden z nich ma przyszytą atarę z trzystu drobnych, kwadratowych kształtek srebrnych, połączonych ze sobą drucikiem. Podczas badań konserwatorskich odkryto, że materiałem do sporządzenia dekoracji jest niemal czyste srebro. Przy tałesach nie ma *cicit*, które obcięto, co znaczy, że trafiły one do muzeum po osobie zmarłej, bowiem zgodnie ze zwyczajem po śmierci właściciela obcinano frędzle jego tałesu.

Wkraczający w dorosłość, chłopiec dostaje też *tefiliny*, które odtąd służyć mu będą jako akcesorium modlitwne. *Tefilin* (z jęz. greckiego *filakterie*) to wykonane z pomalowanej na czarno skóry koszernego zwierzęcia dwa pudełeczka, wewnątrz których, umieszczone są zwoje pergaminu z wersetami z Pisma: Wj 13, 1-10 oraz 11-16, Pwt 6, 4-9 oraz 11, 13-21. Doczepione do szkatulek długie czarne rzemienie umożliwiają umocowanie ich na czole i lewej ręce. *Tefilin* zakładane są na rękę i głowę (czoło) podczas modlitwy, zgodnie ze słowami Pisma³², interpretowanymi przez większość uczonych żydowskich i rabinów jako nakaz, który należy wypełniać dosłownie. Po obu stronach pudełeczek umieszczona została hebrajskie *szin*, pierwsza litera słowa *Szaddaj* – Wszechmocny.

W zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie znajduje się kilka kompletów skórzanych filakterii³³ oraz para srebrnych kasetek na tefilin³⁴. Skórzane tefiliny mają formę kasetek o otwieranej podstawie kwadratowej, osadzonej na niewielkim zawiasie, wewnątrz umieszczone są zwinięte paski pergaminu zapisane pismem kwadratowym przez sofera. Przy podstawie umieszczone są długie paski z lakierowanej skóry umożliwiające ich umocowanie na ciele. Sposób wiązania skórzanych pasów filakterii na czole i ręce, ma symboliczne znaczenie. Metalowe pojemniki w formie sześciątów zamykane na osadzoną na zawiasach klapką, wykonane są ze srebrnej blachy, dekorowane filigranem, otwory na bokach pozwalają na przeciągnięcie skórzanych pasków służących do umocowania filakterii na czole i lewej ręce. Takie kasetki zazwyczaj były kosztownym prezentem po lub podczas bar

³⁰ MNK XIX-4858 i MNK XIX-4857, A. Lebet-Minakowska 2008, s. 249, 251–254. Aneks 8 i 9.

³¹ MNK XIX-4852, A. Lebet-Minakowska 2008, s. 249–250. Aneks 7.

³² *Będzie to dla ciebie znakiem na ręce i ozdobą między oczami [przypominając], że Pan potężną ręką wywiódł nas z Egiptu.* Wj 13, 16.

³³ MNK -IV-MO-932/ab, MNK-IV-MO-932/bc, M. Paś, S. Odrzywolska 2018, s. 190–191, Aneks 10.

³⁴ MNK -IV-Z-1318/1-2, M. Paś, S. Odrzywolska 2018, s. 191, Aneks 11.

micwy. Na zakończenie rytuału rodzice chłopca, który od tej pory jest bar micwa – syn przykazania – wydają dla zaproszonych gości uroczysty bankiet.

Trzynastoletni chłopiec od bar micwy, chwili oficjalnego włączenia chłopca w świat dorosłych, jest traktowany przez społeczność jak dojrzały mężczyzna. Na jego barkach kładzie się szereg obowiązków, do których wdrażano go już wcześniej, ma obowiązki religijne, musi odmawiać modlitwy trzy razy dziennie i pilnować godzin ich odmawiania (tzw. godziny halachiczne). Jeśli się ożeni, zobowiązany jest do zaspokojenia bytu materialnego żonie i dzieciom, ponosić odpowiedzialność za rodzinę. Odtąd będzie też wchodził w skład *minjanu*³⁵.

Wkraczaniem w dorosłość córki nie towarzyszą tak rozbudowane rytuały jak chłopcu. Dopiero w wieku XIX pod wpływem ruchów feministycznych wprowadzono ceremonię *simchat bat* dla symbolicznego włączenia dziewczynki w społeczność dorosłych kobiet. Ceremonia charakterystyczna jest wyłącznie dla nieortodoksyjnych społeczności żydowskich, w tym dla judaizmu reformowanego. Przypomina uroczystości bar micwy, podczas których dwunastoletnia lub trzynastoletnia dziewczynka staje się *bat micwa* – córką przykazania. Dziewczynka wygłasza wówczas w synagodze przygotowany wcześniej komentarz do Pisma i wzywana jest do czytania Tory na forum społeczności. Po uroczystości, jak w przypadku bar micwy, rodzice organizują dla dziewczynki i zaproszonych gości uroczyste przyjęcie.

W społecznościach ortodoksyjnych za dorosłą kobietę tradycyjnie uważa się dwunastoletnią dziewczynkę, którą odtąd obowiązują prawa przeznaczone dla kobiet: zapalanie świec szabatowych i przyjmowania na siebie świętości szabat, ofiarowywania części chały przygotowywanej na szabat kapłanom i przestrzegania czystości rytualnej w mykwie. Może już wyjść za mąż założyć nową rodzinę i zająć się prowadzeniem domu, według zasad, których nauczyła ją matka. Obowiązują ją także wszystkie inne reguły dotyczące koszerności, celebracji świąt i przykazań biblijnych. Nie dotyczy jej obowiązek modlitwy w synagodze (choć nie zabrania) i odmawiania modlitw przypisanych tzw. godzinom halachicznym.

Podsumowując, należy podkreślić, że od momentu urodzenia inaczej w społeczności żydowskiej traktowane są dzieci płci męskiej, a inaczej dziewczynki. Dzieci od najmłodszych lat przygotowuje się do późniejszych funkcji, które mają spełniać w społeczności. Chłopców do roli ojca i pana domu, osoby czynnej ekonomicznie i religijnej w społeczności, dziewczynki do roli matki i gospodyni domu, skromnej, dbającej o rodzinę, przestrzegania rytuałów, koszerności kuchni i posiłków. Każdemu z okresów życia od dzieciństwa w dorosłość towarzyszą różne przedmioty, charakterystyczne dla poszczególnych faz życia, i etapów

³⁵ Minjan (heb. liczba) tworzy zgromadzenie dziesięciu dorosłych Żydów, tzn. takich, którzy ukończyli 13 lat, stanowiących kworum modlitewne niezbędne do odmawiania pewnych modlitw w zgromadzeniu i czytania Tory.

wkraczania w dorosłość, większość z nich reprezentowana jest w zbiorach judaistycznych Muzeum Narodowego w Krakowie.

ANEKS

1. Amulet dla położnicy, miedzioryt

Nitra, 1832, rytował Mordechaj Sofer (Markus Donath, czynny 1820–1837)
blacha miedziana, rytowana

MNK IV-M-2116

U góry dwa siedzące cheruby podtrzymujące draperię, nad którą jest napis: „Na szczęście”, i wskazujące na tarczę pomiędzy nimi, na której wypisany jest Psalm 20,7-9, przy pomocy skrótów literowych.

Pod tarczą napis:

„Abraham, Adam i Ewa, Chuc, Lilit, Pierwsza Ewa, Synaw i Synsynaw i Semangalof. W imię Pana, Boga Izraela tronującego. Błogosławionej pamięci prorok Eliasz szedł drogą i spotkał złą Lilit z całym jej orszakiem. Rzekł do nich: dokąd idziecie? Odpowiedziała mu mówiąc: idziemy do domu A córki B uczynić

szkodę jej i dziecku, które urodziła. A wtedy Eliasz rzucił na nich zaklęcie. I rzekła mu: W imię Boże uwolnij mnie, a przysięgniemy Ci na Boga Izraela, że gdy wspomniane będą nasze imiona, stracimy moc wchodzenia do domu położnicy i uszkodzenia. A oto są nasze imiona: Lilit, Abiti, Abizu, Amzarpu, Hekesz, Odem, Ikpudu, Ajlu, Tatruta, Kalict, Awnukata, Szatruna, Zahtilti, Pirtasza”.

Poniżej gwiazda Dawida, zbudowana z tekstu hebrajskiego (Ks. Rodzaju 48,16). W gwieździe napis:

„Bóg Wszechmocny Pan Zastępów”

Po obu stronach gwiazdy tekst Psalmu 121.

Po tekście psalmu następuje sześć kombinacji aramejskiego słowa „odejść”:

U dołu po prawej i po lewej stronie sześć kombinacji słów wersetu z Księgi Wyjścia

22,17 : „Nie zostawisz przy życiu czarownicy”.

W owalu w centrum u dołu napis: „Mordechaj pisarz (zwojów) Tory, filakterii i mezuz, ze świętej gminy Nitra, (w roku) 592 według małej rachuby” [=1832 r.].

Inskrypcje w bordiurach: „Izaak, Jakub, Mosze, Aron, Dawid, Salomon, Sara, Rebeka, Rachela, Lea”.

Zakup od Szymona Rabinowicza 1938, wg informacji sprzedającego pochodzi z Ranizowa k. Rzeszowa.

2. Nóż do obrzezania

Pomorze Zachodnie, Słupsk?, koniec XVII w.
 nóż: bursztyn i kość rzeźbione, srebro, stal kuta
 dł. 18,6 cm, szer. 2 cm

kaseta: drewno malowane, tkanina jedwabna, blach srebrna wycinana i ryta, almandyny, kryształ górski

dł. 21, 5 cm, szer. 4, 5 cm,

MNK IV-M-573/ab.

Trzonek noża w formie hermy z głową Żyda w jarmułce, na trzonku cztery płaskorzeźby ze scenami: Adam z Ewą przy Rajskim Drzewie, Mojżesz otrzymujący tablice Przymierza na górze Synaj, scena obrzezania, Ofiarowanie Izaaka, ostrze proste obustronne z ością. Kaseta drewniana zamykana pokrywą mocowaną na zawiasach, na pokrywę nałożona dekoracja z blaszki złotej wycinanej ażurowo z ornamentem roślinnym, w narożnikach ptaki, centralnie scena obrzezania. Wnętrze kasety malowane.

3. Nóż do obrzezania

Polska, XVIII w.

nóż: stal i srebro kute, ryte, brąz złożony, chalcedon

dł. 19, 3 cm

kaseta: drewno, skóra, aksamit, drucik brązowy

dł. 20, 7 cm, szer. 3, 5 cm

MNK -IV-Z-1314/1-2

Nóż o ostrzu dwustronnym, prostym z ością u nasady z okuciem srebrnym, rytym wieńcem laurowym, rękojeść ze szlifowanego chalcedonu w oprawie srebrnej.

Zakup od Szymona Rabinowicza 1937, wg informacji sprzedającego pochodzi z synagogi w Chmielniku.

4. Nóż do obrzezania

Polska, 1 poł. XIX w.

nóż: stal srebro złożone, filigran, niello

dł. 16, 5 cm

kaseta: drewno, skóra, aksamit, drucik brązowy

dł. 17, 7 cm, szer. 3, 3 cm

MNK-IV-Z-1313/ab

Nóż o ostrzu prostym, obustronnym, z ością, rękojeść metalowa, zdobiona filigranem i nielle, z napisem, tekstem błogosławieństwa na okoliczność obrzezania: „Błogosławiony jesteś Panie Boże Królu Wszechświata, który uświęciłeś nas swoimi przykazaniami i nakazałeś nam obrzezania.”

Zakup od Szymona Rabinowicza 1938; według informacji sprzedającego, pochodzi z synagogi w Jarosławiu.

5. Czepiec

Polska, XIX w.

Tkaniny: jedwabna broszowana barwną przędzą jedwabną, nicią metalową fryzowaną, półjedwabna broszowana barwną przędzą jedwabną, nicią metalową gładką i fryzowaną, atlas jedwabny, wstążka jedwabna, pasmanteria metalowa, koronka formowana w technice „szpanier arbajt” z blaszki puncowanej i wyblyszczanej; szycie ręczne, haft cekinami i bajorkiem, „szpanier arbajt”

Obw. 38 cm, wys. 5 cm

MNK IX/4054

Czepiec półkulisty, uszyty z klinów wyciętych z kilku rodzajów tkanin jedwabnych i półjedwabnych, aplikowanych na złocisty atlas. W miejscach łączenia umieszczona pasmanteria z nici metalowej, na której naszyte, haftowane bajorkiem i cekinami na podłożeniu z żółtego atlasu drobne kwiatuszki. Na przodzie czepca naszyte dwa pasma koronki „szpanier arbajt”, formowanej w motywy kwiatowe. Tył czepca zdobiony frędzlami z grubego bajorka przytrzymanymi guzikiem obciążonym żółtym atłasem, haftowanym blaszką metalową i bajorkiem. Brzegi obszyte różową wstążką jedwabną. Podszewka z płótna lnianego. Przy jednym brzegu pasmo czerwonej wstążki jedwabnej.

Ze zbiorów Jana Matejki.

6. Czepiec dziecięcy

Polska, XIX w.

Atlas, płótno lniane, szychowe cekiny, bajorek, srebrne perełki metalowe, koronka klockowa z nici metalowych, kaboszony szklane przezroczyste; szycie ręczne, haft na podwleczeniu

Obw. 21 cm, wys. 10 cm

MNK IX/4210

Czepiec trójdzielny, dwa boczne kwadraty zaokrąglone na jednym rogu, haft na podwleczeniu z jedwabnych żółtych nici bajorkiem, cekinami i perełkami, centralny kwiat na wąskiej łodydze ujęty w dwa lancetowate liście, powyżej mniejsze kwiaty i liście, wić roślinna. Na pasie środkowym powtarzający się bukiet kwiatów, środkowy większy i dwa boczne mniejsze, na wąskich łodygach, ujęte w lancetowate liście i wici roślinne. Brzeg obszyty koronką klockową z nici złotych i srebrnych, wić falista z siateczką w zakolach. Podszewka z białego płótna lnianego.

Ze zbiorów Jana Matejki.

7. Tales

XIX w.

Jedwab; splot płócienny i satynowy

Dł. 200 cm, szer. 130 cm

MNK XIX-4852

Chusta jedwabna, biała, po bokach szersze i węższe pasy szaro-czarne, u dołu dwa wąskie pasy szaro-czarne. Po bokach frędzle, przy brzegach wzmocnienia z taśmy jedwabnej, w czterech narożnikach podszyte kwadraty z białej satyny, w dwóch węzły „cyces” z białej nici jedwabnej. Węzły zachowane fragmentarycznie.

Dar Feliksa Jasińskiego 1929.

8. Tales

Polska, XIX w.

Wełna, satyna jedwabna; splot płócienny, pochodna splotu płóciennego (rypsowy)

Dł. 261 cm, szer. 157 cm.

MNK XIX-4858

Chusta wełniana, kremowa, po bokach węższe i szersze pasy czarne. W narożnikach naszyte dwa kwadraty z satyny jedwabnej, przy brzegu wąski pas z identycznej tkaniny. Frędzle z nici osnowy. Węzły zachowane fragmentarycznie.

Dar Feliksa Jasińskiego 1929.

9. Tales i atara

Polska, XIX w.

Wełna, satyna jedwabna; atara: blaszka i drucik srebrny; splot płócienny, pochodna splotu płóciennego (rypsowy), atara: repusowanie

Dł. 209 cm, szer. 164 cm; atara: dł. 71 cm, szer. 9 cm

MNK XIX-4857

Chusta wełniana, kremowa, po bokach węższe i szersze pasy czarne. W narożnikach naszyte dwa kwadraty z satyny jedwabnej, przy brzegu wąski pasek, a w części środkowej szerszy z identycznej tkaniny. Frędzle z osnowy. Węzły zachowane fragmentarycznie.

Do talesu przyczepiona była, w środkowej części, przy brzegu, atara z blaszek srebrnych, repusowanych puncą o formie palmety i łączonych kółeczkami z drucika. Atara utworzona jest z 300 blaszek, połączonych w 50 rzędów po 6 sztuk.

Dar Heleny Dąbcańskiej w latach 1916–1922.

10. Tefiliny

Polska, XIX w.

skóra kozia lub barania, tłoczona, lakierowana, szycie ręczne

a. podstawa: dł. 5, 5cm, szer. 7,2 cm; kasetka: dł. 3, 8 cm, szer. 3,5 cm, wys. 3,5; rzemień: 230 cm

b. podstawa: dł. 5,6 cm, szer. 7 cm; kasetka: dł. 4,1 cm, szer. 3,7 cm, wys. 3,5 cm, rzemień: 213 cm

c. podstawa: dł. 4,3 cm, szer. 5,5 cm; kasetka: dł. 2,4 cm, szer. 2,4 cm, wys. 2,5 cm, rzemień: 230 cm

d. podstawa: dł. 4,3 cm, szer. 5,5 cm; kasetka: dł. 2,5 cm, szer. 2,3 cm, wys. 2,3 cm, rzemień: 303 cm

MNK -IV-MO-932/abcd

Tefilin zakładane na czoło w formie kasety o podstawie prostokątnej z zawiasem, przez który przewleczony jest rzemień do wiązania na czole. Na dwóch przeciwnych bokach tłoczone litery *szin*, jedna z liter z podwójną „pałką”. Tefilin zakładane na rękę niedekorowane.

Dar Feliksa Jasińskiego 1929.

11. Tefiliny

Polska, 1 poł. XIX w.

kute, lutowane ryte i częściowo złożone srebro, filigran

wys. 5,5 cm, podstawa: dł. 6 cm, szer. 7,7 cm

MNK -IV-Z-1318/1-2

Puzderka w formie sześciątów zamykanych na klapkę osadzona na zawiasie z miejscem do przeciągnięcia rzemieni. Tefilin do zakładania na głowę dekorowany filigranem, motywy wici roślinnej i plecionka, tefilin do zakładania na rękę o identycznej konstrukcji, dekorowany filigranem we wzory roślinne, na ścianie górnej ośmiopłatowa rozeta ze złożonym środkiem. Na podstawach kasetek ryta rozeta wpisana w podwójny okrąg.

Zakup od Szymona Rabinowicza 1937.

12. Nauka czytania i modlitewnik dla dziatwy szkolnej, cz. 1

tłumaczył dosłownie na język polski S. Zeitner, Kraków nakładem A. Fausta, drukiem Józefa Fiszera, 1889,

MNK IV-V-1476.

format 8, s. 88, druk na papierze, oprawa półpłótno, tektura

Książka podzielona na dwadzieścia dwa rozdziały według liter alfabetu hebrajskiego oraz modlitwy dla dzieci i błogosławieństwa.

Dar Stanisławy Odrzywolskiej 2007.

13. *Elementarz polsko-hebrajski (Alef-Beth) dla dzieci Izraelskich*

ułożył Izames, ilustrował J. Weinles. Warszawa, skład główny księgarni G. Centnerszvera, 1902

MNK IV-V-1475.

format 8, s. 48, druk na papierze, oprawa półpłótno, tektura

Książka zawiera dwadzieścia dwie litery hebrajskie, na każdą literę zamieszczony jest krótki wierszowany opis w języku polskim sprzętu, postaci, oraz święta lub obrzędu religijnego zaczynającego swoją nazwę od kolejnej litery alfabetu. Przegląd alfabetu zaczyna się od litery A, opisem Arki Przymierza. Opisom towarzyszą ilustracje opisanych postaci, sprzętów, obrzędów religijnych, wydarzeń z historii Izraela, których nazwy zaczynają się od poszczególnych liter alfabetu.

Dar Stanisławy Odrzywolskiej 2007.

14. Kamizelka dziecięca

Polska, pocz. XIX w.

Tkanina jedwabna cannelé (ryps osnowowy) broszowana nicią metalową, srebrne i złoczone metalowe cekiny i pajetki, bajorek, koronka metalowa formowana z folii metalowej złoczonej, flanela bawełniana; szycie ręczne, haft cekinami, bajorkiem, „szpanier arbajt”, aplikacja

Wys. tyłu: 33 cm, szer. tyłu: 38 cm

MNK IX/4194

Kamizelka z niebieskiej tkaniny jedwabnej broszowanej nicią metalową, we wzór sieciowy utworzony ze strzępiastych liści akantu, z łodygami haftowanymi cekinami i bajorkiem, pomiędzy nimi naszyte rozetki z blaszki srebrnej, złoconej. Na plecach naszyta sercowata ozdoba z koronki złotej uformowanej w wić roślinną z drobnymi kwiatami. Przód zapinany na obciążane materiałem guziczki i pętelki z jedwabnego sznureczka.

Ze zbiorów Jana Matejki.

Bibliografia

- Lebet-Minakowska 2008 = Anna Lebet-Minakowska, *Katalog judaików, część I: tkaniny*, MNK, NCK, Kraków 2008.
- Paś, Odrzywolska 2018 = Monika Paś, Stanisława Odrzywolska, *Judaika w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie*, MNK, Kraków 2018.
- *Bramy Halachy. Religijne prawo żydowskie*, tłum. J. Białek, red. S. Pecaric, L. Kośka, Kraków 2005.
- Giza Frankel, *Notes on the costume of the Jewish woman in eastern Europe*, „Journal of Jewish Art” 7 (1980).
- Rabin Solomon Ben Josef Ganzfried, *Kicur Szulchan Aruch*, tłum. E. Gordon, za: http://www.pardeslauder.pl/old/modlitwa/cicit_1.htm, III Różne. Cicit, Punkt 5.
- Lilientalowa R., *Dziecko żydowskie*, Kraków 1927.
- *Polski słownik judaistyczny. Dzieje. Kultura. Religia Ludzie*. T 1 i 2, Warszawa 2003.
- De Vries S. P., *Obrzędy i symbole Żydów*, tłum. A. Borowski, Kraków 1999.
- *Tora Pardes Lauder*. Księga pierwsza. Bereszit, red. rabin S. Pecaric, tłum. kom. zespół tłumaczy Pardes Lauder, wyd. 1 – 2003.
- *Tora Pardes Lauder*. Księga druga. Szemot, red. rabin S. Pecaric, tłum. kom. zespół tłumaczy Pardes Lauder, wyd. 1 – 2003.
- *Tora Pardes Lauder*. Księga trzecia. Wajikra, red. rabin S. Pecaric, tłum. kom. zespół tłumaczy Pardes Lauder, wyd. 1 – 2003.
- *Tora Pardes Lauder*. Księga czwarta. Bemidbar, red. rabin S. Pecaric, tłum. kom. zespół tłumaczy Pardes Lauder, wyd. 1 – 2003.
- *Tora Pardes Lauder*. Księga piąta. Dewarim, red. rabin S. Pecaric, tłum. kom. zespół tłumaczy Pardes Lauder, wyd. 1 – Kraków 2006.

Spis fotografii

1. Amulet dla położnicy, miedzioryt, Nitra, 1832, rytował Mordechaj Sofer (Markus Donath, czynny 1820–1837), odbitka
2. Nóż do obrzezania, Polska, XVIII w.
3. Tefiliny, Polska, XIX w.
4. Kamizelka dziecięca, Polska, pocz. XIX w.
5. Czepek dziecięcy, Polska, XIX w.

Anna Lebet-Minakowska

The Princes Czartoryski Museum/ The National Museum in Cracow

FROM CHILDHOOD INTO ADULTHOOD.
THE ACCESSORIES RELATED TO THE 'LIFE CYCLE'
OF A JEWISH CHILD IN THE COLLECTIONS
OF THE NATIONAL MUSEUM IN CRACOW

Summary

Religious rules governing the life cycle of Jewish people concerned children in a special way, putting them in the roles that they would have to perform in adulthood. In traditional Judaism, each stage of life was controlled by specific rules, different for boys and girls. For example, the circumcision of a baby boy already marked the turning point of his life. Generally, adulthood for boys began when they were thirteen, for girls – when they were twelve. But in fact, boys and girls were sometimes treated differently at the age of three. In Orthodox communities, they already wore different clothes to emphasize their future functions and roles in the community.

Keywords: Jewish child, boy, girl, Judaica, National Museum in Cracow.